

УДК 327:94(470+571)

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-60-62

З.В. Священко

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри
всесвітньої історії та методик навчання Уманського
державного педагогічного університету імені Павла
Тичини*

**«РОСІЙСЬКА ПРОБЛЕМА» У МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті розглянуто і проаналізовано вплив «російської проблеми» на міжнародні відносини після Першої світової війни, показано спроби її вирішення та їх наслідки. Наголошено, що «російська проблема» стала чи не єдиною, що об'єднала позиції країн-переможниць. Це було питання визнання чи невизнання більшовицької влади, яке доповнювалось питанням щодо царських боргів. Зроблено висновок, що прихід до влади в Росії більшовиків вніс суттєві корективи у розвиток повоєнних міжнародних відносин. З'явилася так звана «російська проблема», яка так і не була вирішена. У 1920-ті рр. розпочалося дипломатичне визнання більшовицької Росії, зумовлене стабілізаційними процесами у західному світі.

Ключові слова: міжнародні відносини, «російська проблема», більшовицький уряд, дипломатичне визнання.

Постановка проблеми. Перша світова війна призвела до значних геополітичних змін у світі. Так, значних територіальних і політичних втрат зазнають країни Четверного союзу – Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина. Припинили своє існування Німецька, Російська, Австро-Угорська, Османська імперії. На їх теренах утворилися нові держави: Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. У ряді країн – Росії, Німеччині, Угорщині, Австрії, Фінляндії, Словаччині – відбулися революції. У Росії революційні зміни призвели до встановлення нового суспільно-політичного ладу, що започаткувало формування біполярності світу, політичне, соціально-економічне протистояння двох систем.

У зв'язку з цим після війни у міжнародних відносинах постала «російська проблема», яка стала чи не єдиною, що об'єднала позиції країн-переможниць. Це було питання визнання чи невизнання більшовицької влади, яке доповнювалось питанням щодо царських боргів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання участі Росії у міжнародних відносинах після Першої світової війни перебувало в центрі уваги багатьох дослідників історії міжнародних відносин. Серед них дослідження Ж. Дюрозеля, який виокремив «радянську проблему» у повоєнних міжнародних відносинах [1]. Значну увагу цьому питанню приділено у праці «Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики. XX – початок XXI ст.» [2], а також у фундаментальних дослідженнях із історії дипломатії [3; 4] тощо. Проте «російська проблема» у міжнародних відносинах після Першої світової війни ще не була в полі зору активного наукового інтересу вітчизняних істориків, а тому стала предметом нашого аналізу.

Автор статті ставить за мету дослідити вплив «російської проблеми» на міжнародні відносини після Першої світової війни, показати спроби її вирішення та їх наслідки.

Виклад основного матеріалу. До 1914 р. Росія була відсталою самодержавною монархією, хоча й вона швидко змінювалася. Темпи економічного зростання у Росії були вищими, ніж у будь-якого з азійських тигрів у 1960-х і 1970-х рр.; вона була великим експортером продовольчого зерна до Європи, а під час власної індустріалізації імпортувала машини у величезних масштабах. Росія розвивала також інституції громадянського суспільства, включно з верховенством закону та представницьким правлінням. Якби не було війни, то вона, можливо, перетворилася б на сучасну демократичну державу; натомість, у ній відбувся раптовий крах старого ладу і державний переворот, який організували більшовики. Радянський комунізм стягнув жакливу данину з російського народу і світу – і його залишки досі чітко проглядаються у корумпованому, авторитарному режимі Володимира Путіна.

Більшовицька революція і встановлення радянського ладу в Росії поставили перед країнами-переможницями дуже складні питання: які стосунки союзники підтримуватимуть із більшовиками? Якими будуть кордони нової держави?

Країни Антанти постійно ставилися до більшовицького уряду з недовірою, але їх позиція час від часу змінювалася. Ми не будемо аналізувати період від Брест-Литовського миру (3 березня 1918 р.) й до кінця війни з Німеччиною (11 листопада 1918 р.). Тогочас Антанта підтримувала Білий рух й утримувала у Сибіру Чехословацький корпус, сформований із полонених австро-угорської армії.

11 листопада 1918 р. більшовики розірвали Брест-Литовський договір. Союзники і США вагалися з подальшими діями: вступити в переговори з більшовиками; розпочати збройну боротьбу й надати підтримку білим; запровадити блокаду й установити, – за висловом Стефена Пісона, – «санітарний кордон» [1, 33].

Спочатку вдалися до збройної боротьби. Коли у грудні 1918 р. Верховним правителем Росії був проголошений адмірал О. Колчак, командувач союзних сил у Румунії генерал Бертоло оголосив про відправлення до Одеси 150 тис. солдатів та про надання білим спорядження із його складів [5, 291].

Однак ця позиція змінилася, коли більшовики у листопаді-грудні знову оволоділи Україною, Білорусією країнами Прибалтики й завдали нищівних ударів у Сибіру чехам і військам Колчака. 1, 16 й 21 січня 1919 р. Ллойд-Джордж, Вілсон і Клемансо висловилися проти планів генерала Бертоло. Ллойд-Джордж вірив у кінцевий успіх більшовиків. Тому у відповідь на їхні численні пропозиції щодо мирних переговорів (23 грудня 1918 р., 12 й 17 січня 1919 р.) Ллойд-Джордж домігся прийняття нового плану: зібрати в Парижі представників різних урядів, що фактично поділили між собою Росію. Вільсон запропонував провести цю зустріч не в Парижі, а на Принцевих островах поблизу Константинополя. Італійський представник Сонніно був проти цієї наради. Клемансо – теж мало схильний до неї – погодився і 22 січня, як повідомив Ж.Б. Дюрозель, Вільсон опублікував звернення до сторін.

Попередньою умовою зустрічі було припинення воєнних дій [1, 33]. Народний комісар закордонних справ Чичерін 4 лютого погодився на зустріч за умови, що не будуть ставити перешкоди утворенню соціалістичного уряду. Конференції не судилося відбутися. Вже 16 лютого антибільшовицькі російські уряди відмовилися від участі в ній, сподіваючись перемогти червоних силою [4, 74].

Відома також зустріч Вільяма Булліта – експерта американської делегації на мирних переговорах з Чичеріним і Леніним, під час якої 14 березня Ленін і Булліт виробили проект миру, за яким усі російські уряди зберігали підвладні їм території. Мали відновитися торговельні стосунки з більшовицькою Росією. Передбачалось оголошення загальної амністії. Союзницькі війська мали бути негайно виведені з Росії. Ленін сподівався, що відтак білі російські уряди поваяться самі собою. Однак, коли Булліт повернувся до Парижу, його план не було взято до уваги [3, 124].

Союзники, з одного боку, дедали більше не довіряли більшовикам, а з іншого – вірили в близьку перемогу білих, якій не судилося відбутися. З поразкою останніх союзники перестають їх підтримувати. Поразка політики підтримки білих була компенсована для союзників успіхами у визначенні радянських кордонів. Ми зупинимось на зусиллях, зроблених у цьому напрямі в Європі.

Насамперед це стосувалося російсько-фінського кордону, який було встановлено на користь Фінляндії. Росія визнала незалежність Естонії, Латвії і Литви. Після російсько-польської війни Польща встановила свій кордон на 150 км на схід від «лінії Керзона», отримавши землі, населені українцями й білорусами [6, 134].

Загалом можна сказати, що наприкінці 1921 р. радянські кордони в Європі були визначені. Проте «радянська проблема» цим ще не була розв'язана. Жодна з великих держав ще не визнала новий уряд, попри всі його зусилля. Щоправда, 16 січня 1920 р. Найвища міжсоюзницька рада Антанти дала дозвіл на обмін товарами між Росією й зовнішнім світом, що означало зняття блокади. Було укладено кілька угод про обмін військовополоненими [1, 46]. Однак до юридичного визнання було ще далеко.

Дипломатичне визнання Росії (СРСР) розпочалося у 1920-ті рр. Першою європейською країною, з якою Радянська Росія уклала торговельний договір, була Естонія (березень 1920 р.) З країн-переможниць першою на шлях встановлення економічних відносин із Радянською Росією стала Англія. У березні 1921 р. було підписано радянсько-англійський торговельний договір, в якому Англія визнала радянську державу де-факто. Політичні положення договору передбачали взаємну відмову країн від ворожих дій і пропаганди «поза власних меж» однієї з них проти іншої. У відповідній статті договору йшлося про відмову від політики блокади та відновлення торгівлі [2, 76].

У березні 1921 р. було підписано торговельну угоду між РРФСР і Німеччиною. До неї було включено статті про визнання Німеччиною радянського представництва як єдиного законного представництва РРФСР. Радянське представництво набувало дипломатичних прав і привілеїв. Подібні угоди були укладені Радянською Росією з Норвегією, Австрією, Італією, Данією, Чехословаччиною.

Перешкодою до подальшого розвитку економічних відносин із провідними західними державами ставала проблема виплати Росією усіх довоєнних і воєнних боргів. Правлячі кола західноєвропейських країн вимагали не тільки сплати Росією боргу у 18 млрд. золотих карбованців, а й повернення іноземним власникам або компенсації їм вартості націоналізованої в Росії власності. Більшовицький уряд, зацікавлений у розвитку всебічних стосунків із Заходом, заявляв про свою готовність визнати на певних умовах довоєнні зовнішні борги Росії. Було запропоновано скликати міжнародну економічну конференцію. У зв'язку з цим держави Антанти прийняли рішення про скликання в Генуї конференції всіх європейських держав за участі Радянської Росії.

На Генуезьку конференцію, яка проходила у квітні-травні 1922 р., прибули представники 29 держав. Радянську делегацію очолював Г. Чичерін, який за дорученням радянського уряду вніс на першому ж засіданні конференції (10 квітня) пропозицію про загальне скорочення озброєнь усіх країн та повну заборону найбільш варварських видів зброї. Радянська делегація вимагала також, щоб країни, які брали участь в антирадянській інтервенції, компенсували збитки, завдані господарству Радянської Росії. Радянські претензії становили суму у 39 млрд. золотих карбованців. Радянська делегація заявила про готовність сплатити на певних умовах довоєнні борги, а за надання концесій віддавати перевагу колишнім власникам тих чи інших підприємств. Було роз'яснено, що виплата довоєнних боргів стане можливою за достатньої фінансової допомоги і почнеться не раніше 10–15 років. Це були достатньо компромісні підходи [2, 77].

Представники західних держав відхилили радянські пропозиції, висунувши свої претензії до Радянської Росії щодо боргів і націоналізованої власності. Крім того, західні країни вимагали надання іноземцям широких прав у галузі економічної та комерційної діяльності в Радянській Росії, подібних до тих, що надавалися їм у колоніальних країнах. Це не могло бути прийнятним для більшовиків.

Переговори в Генуї зайшли в глухий кут. Конференція зазнала повної поразки. Проте під час конференції, 16 квітня 1922 р., у передмісті Генуї Рапалло радянська делегація підписала договір із Німеччиною. Відповідно до договору між РРФСР і Німеччиною встановлювалися дипломатичні відносини. Обидві сторони взаємно відмовлялися від компенсації воєнних збитків, а також витрат на утримання військовополонених. Німеччина відмовлялася від претензій щодо сплати старих боргів і відшкодувань за націоналізовану іноземну власність у Росії [7, 563-566]. Це означало прорив у політиці невизнання західним світом Радянської Росії.

Оцінюючи події, про які йде мова, М. Попович писав: «Зазначимо парадоксальний факт. Росія Леніна – Троцького на нових соціально-політичних засадах реалізувала той поворот до Центральних держав, до якого схилився імператор Микола II. Росія Брестського миру стала нейтральним і неясним союзником Німеччини. Після Жовтневого перевороту головним зовнішнім ворогом червоної Росії став ліберально-демократичний Захід – Англія, Франція і Сполучені Штати» [8, 167].

Ж. Дюрозель зазначив, що Рапалльський договір було укладено без консультацій із командувачем райхсверу генералом фон Сектом. Він став результатом лінії, яку проводили в життя барон фон Мальтган, керівник східного відділу Міністерства закордонних і граф фон Брокдорф-Ранцау. Однак фон Сект, зі свого боку, започаткував політику неофіційних і таємних військових угод із Червоною армією. Перші контакти було налагоджено ще восени 1919 р., але переговори особливо активно велися у 1921 і 1922 рр. Росія прагнула одержати технічну допомогу німецьких інженерів для своїх виробників озброєнь. Німці бажали обійти Версальський договір, випробовуючи в Росії заборонену зброю та готуючи спеціалістів з її використання. У Росії було збудовано кілька німецьких військових заводів. Упродовж 1924–1932 рр. під егідою таємної установи «Централе Москау», створеної в 1924 р., активно функціонували танковий полігон (Кама), авіаційний полігон (Липецьк), а також полігон для випробування бойових отруйних газів (Саратов). Було також організовано співпрацю штабів [1, 57-58]. Ці зв'язки припинилися з початком гітлерівської доби.

Висновки. Отже, прихід до влади в Росії більшовиків вніс суттєві корективи у розвиток повоєнних міжнародних відносин. З'явилася так звана «російська проблема», яка так і не була вирішена. У 1920-ті рр. розпочалося дипломатичне визнання більшовицької Росії. Налагодження міжнародних економічних зв'язків з умов стабілізації західного світу настійно вимагало включення в їх орбіту й багату на різноманітні природні ресурси Росію. Ділові кола західних країн дедалі активніше виступали за перегляд політики щодо Радянської Росії: від економічної блокади до розвитку відносин на взаємовигідних засадах. До того ж крах розрахунків на повалення більшовицької влади шляхом воєнної інтервенції спонукав західні кола шукати інших – «мирних» засобів тиску на радянський уряд із тим, щоб домогтися від нього внутрішніх трансформацій.

Список використаної літератури та джерел:

1. Дюрозель Жан-Батіст. *Історія дипломатії від 1919 року до наших днів.* / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Позорелової, В. Чайковського. – К.: Вид. Соломії Павличко «Основи», 2005. – 903 с.
2. *Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики. XX – початок XXI ст.*: Навч. посіб. 2-ге вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2008. – 368 с.
3. *Історія дипломатії. Т. III. Дипломатія в період підготовки Другої світової війни (1919 – 1939 гг.)* / Под. ред. В.П. Потемкіна. – М.: Политиздат, 1945. – 882 с.
4. *Европа между миром и войной. 1918 – 1939* / Редкол.: П.О. Чубарьян и др. – М.: Наука, 1992. – 224 с.
5. *Стариков Н.В. Ликвидация России. Кто помог красным победить в Гражданской войне?* / Н.В. Стариков. – СПб.: Питер, 2010. – 384 с.
6. *Ольшанский П.Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений. 1921 – 1924* / П.Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1974. – 285 с.
7. *Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора* / Сб. докум. Ред. коллегия: С. Дёрнберг, Х. Зайдевиц, Н. Н. Земсков и др. – Т.2 (1919 – 1922 гг.). – М.: Политиздат, 1971. – С. 563–566.
8. *Попович М. Червоне століття.* / М. Попович – К.: АртЕк, 2007. – 888 с.

References:

1. *Durozel Jean-Baptiste (2005). The history of diplomacy from 1919 to the present day. Per. fr E. Marichev, L. Pogorelova, V. Tchaikovskiy. K.: View. Solomiya Pavlychko "Fundamentals" (in Ukr.)*
2. *History of international relations and foreign policy. XX – the beginning of the XXI century (2008) the teaching. manual 2nd form, no changes. K.: KNEU (in Ukr.)*
3. *The history of diplomacy (1945). T. III. Diplomacy during the preparation of the Second World War (1919 – 1939). Pod. Ed. VP Potemkin. M.: Politizdat (in Russ.)*
4. *Europe between peace and war. 1918 – 1939 (1992) Rarely: P.O. Chubaryan et al. Moscow: Nauka (in Russ.)*
5. *Starikov N.V. (2010). Elimination of Russia. Who helped the Reds to win the Civil War? St. Petersburg: Peter (in Russ.)*
6. *Olshansky P.N. (1974). Riga Treaty and the development of Soviet-Polish relations. 1921 – 1924. Moscow: Science (in Russ.)*
7. *Soviet-German relations from the negotiations in Brest-Litovsk before the signing of the Treaty of Rapallo (1971). Sb. documents. Ed. College: S. Durnberg, H. Zaiddevits, N. N. Zemskov and others. T.2 (1919 – 1922 gg.). Moscow: Politizdat (in Russ.)*
8. *Popovich M. (2007). Red century. K.: Artek (in Ukr.)*

Z. Svyaschenko

«RUSSIAN PROBLEM» IN INTERNATIONAL RELATIONS AFTER THE FIRST WORLD WAR

The First World War caused significant geopolitical changes in the world. In a number of countries - Russia, Germany, Hungary, Austria, Finland, Slovakia - there were revolutions. In Russia, revolutionary changes led to the establishment of a new socio-political system, which marked the beginning of the formation of world bipolarity, the political, socio-economic confrontation between the two systems.

In this regard, after the war, in the international relations a "Russian problem" arose, which became almost the only one that united the positions of the countries- winners. This was a question of recognition or non-recognition of the Bolshevik authorities, which was supplemented by the problem of tsarists debts.

The aim of the publication is to analyze the influence of the Russian problem on international relations after the First World War, to show the attempts to solve it and its consequences.

The development of events from November 11, 1918, when the Bolsheviks broke the Brest-Litovsk treaty, is analyzed. It was at that time that the Allies and the United States hesitated with further actions: to enter the negotiations with the Bolsheviks; to begin armed struggle and to support whiteness; introduce a blockade and establish a so-called "sanitary border". At first, they resorted to armed struggle. But this situation changed when the Bolsheviks in November-December again captured Ukraine, Belarus, the Baltic states and inflicted devastating blows on Siberia Czechs and O. Kolchak's troops.

Much attention is paid to attempts at a peaceful settlement of the conflict, such as meeting in the Prince's islands, the Bullight mission, etc. Attention is also drawn to the process of defining the Soviet borders in Europe and the beginning of the diplomatic recognition of Russia (the USSR).

It is emphasized that the obstacle to the further development of economic relations with the leading Western countries was the problem of paying Russia all pre-war and military debts. This issue should have been resolved at the Genoa Conference, which suffered a complete defeat.

It is concluded that the establishment of international economic relations in the conditions of the stabilization processes of the Western world urgently required the inclusion in Russia of their diverse natural resources in their orbit and rich. Business circles in Western countries have been increasingly advocating a revision of the policy of Bolshevik Russia.

Key words: international relations, «Russian problem», Bolshevik government, diplomatic recognition.